

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2022

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzaṅu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE, ni pfuke mutalo.
8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 30	
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 40	
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**MUPO MUKANZWI WA ZWI TSHILAHO**

- 1 Muthu na mupo sa tsiko ya Gole zwo di thadulana u bva kale. Muthu nga ene mune ha koni u vha muimawoga, u tikiwa nga wone mupo uri a koneha u tshila nga ndila yo fhelelaho. Mupo wonoyu u tou vha matakadzambilu kha muthu nga u bveledza madzanga ane a dikanda ngao musi e lwendoni lwa vhutshilo. Ndi zwine ngazwo ndivho ya zwa mupo i tshi tea u pfukiselwa kha vhaswa na murafho uno na u daho. 5
- 2 Mavu ndi tsiko ya ndeme ine zwivhumbwa zwothe zwa dzula khao. Zwiliwa zwo fhambanaho zwi bveledzwa nga mavu hune wa wana vhatu vha tshi tou zwi lima. Mavu one ane a na manona a u nyora zwimela zwa sala zwi na pfushi dzine dza fhata muvhili. Honeha izwo zwi songo vhuyaho zwa thetshela tshixwatudzi zwi na mutakalo wavhudi na u nea vhutshilo vhulapfu. Zwiliwa zwine zwa vha na mapfura a bvaho kha nama na zwo dzulaho zwickotikotini a zwi tou themendelwa kha uyo ane a toda u thogomela mutakalo wawe. 10
- 3 Muthu na phukha zwi a kondelwa u tshila musi zwimela zwi siho, ndi ngazwo ri tshi wana fhethu hu no nga masogani hu sa tou takalelwa u dzulwa hone saizwi hu sa meli tshithu. Muthu u kungwa nga zwine zwa mu nea vhutshilo, ngade dza maluvha dzi re midini yashu dzi nakisa na u sumbedza vhudi ha tsiko. Musi maluvha o shumiswa zwimimani u wana zwo naka lune zwa kokodza mato a muvhoni. Maluvha ndi tshiga tsha u sumbedza lufuno, a vhangula zwipfi lune a nanisa u konanya vhatu. Ngenovho musi vhatu vhe zwililoni a tshi khuthadza a dovha a thusa kha u fhodza avho vha re thovhoni dzi fhisaho. 20
- 4 Miri yone yo salafhi, i disa mirunzi ine ya tou rotholela, ya dovha hafhu ya thivhela muya kha dzinndu nga zwifhinga zwa madumbu. Mabulannga ane a bveledza fenitshara, khathihi na mishonga ine ya ilafha malwadze u ya nga u fhambana hao zwi bva kha yone miri. Huiwe u do wana yo dala lune ya ita daka lihulu line la vha haya ha dziphukha na zwiwe zwikhokhonono. Nga zwiwe zwifhinga vhatu vha tou zwiendela vha tshi mvumvusea nga u vhona vhudi hazwo. Zwenezwi vhatu vhe kati na u diphina nga u vhona vhutolo ha Nwali vha tea u dithogomela saizwi dziwe dza phukha dzi no 30

dzula dakani dzi si khonani na muthu, lune dza tou gwagwagwa nae dzo wana tshiswiṭulo kana tshilalelo. Honevho muthu na ene u na kuhumbulele kwo khakheaho nga nthani ha u funesa masheleni na yone nama, u wana a tshi vho zwima na u vḥulaha phukha zwi siho mulayoni, ha vho fhungudzea lushaka lwa phukha dzenedzo. 35

5 Hu di nga zwifuwo zwine vhathu vha fuwa mahayani khuvha u wana zwo no tou vha mirado ya muta, ndi ralo ngauri u wana zwi tshi thogomelwa, zwa undiwa sa vhathu. Mmbwa na zwimange zwi a kona u dibadekanya na vhathu zwa sala zwi dzikhonani khulwane afho mutani. Ndi ngazwo mmbwa i ya vhuṭhogwa ngauri i sumbedza lufuno kha muṇe wayo nga u mu tsireledza kha mafobvu. Ya dovha hafhu ya sikwa lwa vḥudele hune musiyogudiswa maitele a vḥutali, ya kona u fembedza ya bvukulula zwo dzumbamaho zwa andadzwa khagala. 40

6 Maḍi ndi tshone tshivhangalelwa tshine tsha sa wanala shangoni zwivhumbwa zwothe zwi a noka. Mvula i dzimula mufhiso wa duvha na u nea tsiko yothe maḍi uri i kone u tshila. Musi mvula yo na milambo i a dala vhathu vha tama u dimvumvusa nga u bambela, ngeno vhongwenana na vhomvuvhu vha tshi tala ngomu maḍini. Nga u bambela honoho muthu a nga divhangela khombo ya u nga liwa nga zwipuka zwenezwi, hafhu nowa a i tevhelwi mulindini. Ngei lwanzheni vhathu vha diphina nga u namela zwikepe vha tshi veka ngazwo, vho dzula vhukati ha maḍi, wa wana nangoho muthu a tshi diphina nga tsiko ya Nwali. 45

7 Musi mupo u tshi thogomela vhathu, na vhathu vha tea u ralovho. U latekanya mashika maḍini zwi tshikafhadza mupo ngauri zwiṇwe zwipuka sa khovhe zwi vha khomboni. Hu di nga na u remekanya miri ya daka zwi vhangamikulumbululo musidzimvula dzi tshi na. Mupo u a dovha wa tshikafhadzwa nga mitsi i vhangwaho nga zwivhaswa zwa mamagani zwa sia vhathu vhane vha dzula tsini nao vha tshi fema muya u si wavhuḍi, zwa vha vhangela malwadze a mafhafhu na u hotola. 55

8 Vhaendelamashango vha funesa u dalela fhethu hu re na mupo wavhuḍi ngauri musivhe nnda vha kona u vhona tsiko na zwithu nga ndila ntswa. Zwine muthu a vhona zwi takadza maṭo, miungo ya kulilele kwa phukha na zwiṇoni na mahovhohovho a maḍi zwi dzhenelela kha zwipfi na muhumbulo wa muthu. Zwenezwi vhe kati na u ditumanya na mupo zwi thusa u netulusa muvhili na u fhungudza mutsiko u fhirisa u twa vho dzula nduni vha tshi talela thelevishini na u shumisa zwileludzi zwa vḥudavhidzani. 65

9 Vhahashu kha ri digudise u takalela na u thogomela mupo washu ndi hone ri tshi do tshila ri na mutakalo wavhuḍi. Vhaswa na vhone kha vha takutshedze ri farisane kha u tsireledza mupo washu. 70

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

1.1 Vhalani phara ya 1.

Ndi tshini tshine tsha ita uri muthu a tshile o takala musi e shangoni? (1)

1.2 Vhalani phara ya 2.

Ndi zwifhio ZWIVHILI zwine zwa ita uri mutakalo wa muthu u vhe wa wavhudi lwa tshifhinga tshilapfu? (2)

1.3 Vhalani phara ya 3.

Bulani zwithu ZWIRARU zwine zwa sumbedza ndeme ya tsiko ya maluvha kha vhutshilo ha vhatu. (3)

1.4 Vhalani mitaladzi ya 24–27: 'Miri yone ... kha yone miri.'

Bviselani khagala zwithu ZWIVHILI zwine miri ya thusa ngazwo hu u itela u vhulunga vhutshilo ha vhatu. (2)

1.5 Vhalani mitaladzi ya 29–36.

Vhambedzani maitele a sa tangedzei ane a itwa nga phukha na vhatu no sedza afho hune zwa fana hone fhedzi. (2)

1.6 Vhalani phara ya 5.

Ndi ufhio mulaedza une muñwali a toda u u disa kha vhavhali nga mafhungo a iyi phara? (2)

- 1.7 Kha mitaladzi ya 50–51, hu na murero.
Talutshedzani kupfesesele kwanu kwa murero uyu zwi tshi kwama mafhugo a re kha mitaladzi ya 47–51. (2)
- 1.8 Vhalani phara ya 7.
Talutshedzani masiandaitwa ane a nga vhangea nga u sa londota tsiko ya mupo. Bulani ZWIRARU. (3)
- 1.9 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi.
Musi vhathu vha tshi endela mashango zwi ...
A netisa muvhili wa muthu.
B netulusa muvhili wa muthu.
C netulusa muvhili wa phukha.
D netisa muvhili wa phukha. (1)
- 1.10 Vhalani phara ya 8.
Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa muñwali musu no sedza mafhungo a no khou bviselwa khagala nga iyi phara. Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)
- 1.11 U ya nga kupfesesele kwanu, ni vhona hu tshi nga itwa mini u tutuwedza lushaka kha u thogomela mupo. Zwi sumbedzeni nga mbuno MBILI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Ndi ifhio nyimele ine muoli wa tshifanyiso itshi a khou ri tanela yone? (2)
- 1.13 Talutshedzani zwine zwa buletshedza u ri, avha vhagudi vha khou wana pfunzo yavhudi. (2)
- 1.14 No talela itshi tshifanyiso, ni vhona muoli o kona u gumafhi u sumbedza khonadzeyo ya mveledziso ya pfunzo zwi tshi kwama fhethuvhupo afha? Tikedzani phindulo yanu. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.15 U ya nga kuvhonele kwanu, sumbedzani vhumani vhu pfadzaho vhune ha vha hone vhukati ha mafhungo a re kha TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHIBVELEDZWA TSHA B? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2:**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C uri ni do kona u n̄wala manweledzo no d̄isendeka khatsho. Nweledzani nga phara fhedzi, ni tshi sumbedza **nd̄ila dzine muswa a nga dzi tevhela kha u londota lukanda.**

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi ānu hune zwa konadzea.
2. N̄walani phara yo lunzhedzanaho tshidele.
3. Manweledzo ānu a faredze mbuno dza **SUMBE** dzi kha **PHARA** nga maipfi a sa fhiri 90.
4. **Thoho:** A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo ānu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C:**LUKANDA – NGUVHO YA MUVHILI**

Lukanda ndi nguvho ya u tsireledza muvhili, zwo ralo lu tea u londotwa lwa vhudele. Muthu kha lingedze nga nd̄ila dzothe u lu tsireledza.

Zwo tea u ita nyonyoloso hu u itela uri lukanda lu vhe na mutakalo wo fhelelaho. Zwenezwo muswa a tshi khou d̄ionyolosa u a bva biko line la bvisa zwithu zwi songo teaho u vha muvhilini wawe.

U la zwiliwa zwi re na pfushi zwi thusa lukanda lwa muswa u vha na mutakalo wavhudi, wa wana lu tshi tou penyelela. Muswa ha ngo tea u sokou la zwiliwa zwi sa divhalekani zwine zwa fhedza zwo tshinya lukanda lwawe.

Vhala vhane vha didzhenisa kha zwa mitambo, ine kanzhi vha i tamba vhe d̄uvhani vha tea u vhona uri vha khou thogomela lukanda nga nd̄ila yo teaho. Vha tea u dola zwidolo zwine zwa vha tsireledza kha u swa nga d̄uvha na u nga thothonwa arali vha nga kwama mahatsi.

Maḍi na one ndi tshishumiswa tshine vhaswa vha tea u tshi dzhiela n̄tha musu zwi tshi da kha ndondolo ya lukanda. U nwa maḍi zwi thusa uri muswa a vhe na mutakalo wo teaho ngauri a tanzwa tshika i re nga ngomu muvhilini, a vho vhonala o kuna nga n̄da.

Ndi zwa ndeme u tamba nga tshisibe tsho themendelwaho nga vhadivhi, honeha muswa kha divhe uri lukanda lwawe lu andana na tshisibe tshifhio. Izwi zwi do mu thusa uri a songo bviwa nga mapundu ane a do mu tshinya.

Musi zwi tshi ḁa kha zwiambaro, muswa kha dzhieḽe nzhele tshaka dza malabi o shumiswaho, saizwi hu na malabi ane wa wana a tshi hwaya lukanda lwa sa tsha dovha lwa vha kha tshiimo tshavhuḽi. Maḽwe a ya thoḽhona zwa ita uri muswa a dzulele u ḁinwaya.

Muswa kha dzule murunzini musu ḁuvha ḽi tshi khou fhisesa u thivhela u swa ha lukanda. Zwa sa ralo zwi nga mu vhangela pfuko ya lukanda a vho tsa a tshi gonya a tshi ḽoḽa dzilafho.

Muswa arali a vhuya a tsireledza na u fara zwavhuḽi hoyu mukumba une ra ḁa nawo fhano shangoni, u vha o ḁithusa kha dzithaidzo.

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

ḽHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D: KHUNGEDZELO

NDALAMA!

Muano washu u ri: Ri andadza zwothe zwi itwaho kha shango!

Vha a toda ri tshi vha maoto avho?

Ri hone rine vha NDALAMA, vhatsireledzi vha vhathu.

A vha tei u fara mbilu nga tshanda ri hone.

A hu dzheni tshithu ro vhandalala, kha ndaka hone ri hana u pfa.

Mitengo yashu i a farea vhukuma, luafhulelo lwa 20% musi vho disa liiwalo la ndindakhombo ya ndaka.

Ri hanefha Maembeni, vha nga rwela lusingo kha 064 324 2840 kana vha ri niwalela kha ndalama@gmail.com

[Vhubvo: www.google.co.za]

3.1 U ya nga ha iyi khungedzelo, ndi zwifhio zwine mukungedzeli a toda vhataleli vha tshi zwi talukanya? (1)

3.2 Fhungo asili: 'A vha tei u fara mbilu nga tshanda ri hone.'

Talutshedzani uri ndi ufhio muhumbulo une mukungedzeli a toda u u bveledza nga ili fhungo zwi tshi elana na iyi khungedzelo? Tikedzani phindulo yanu. (2)

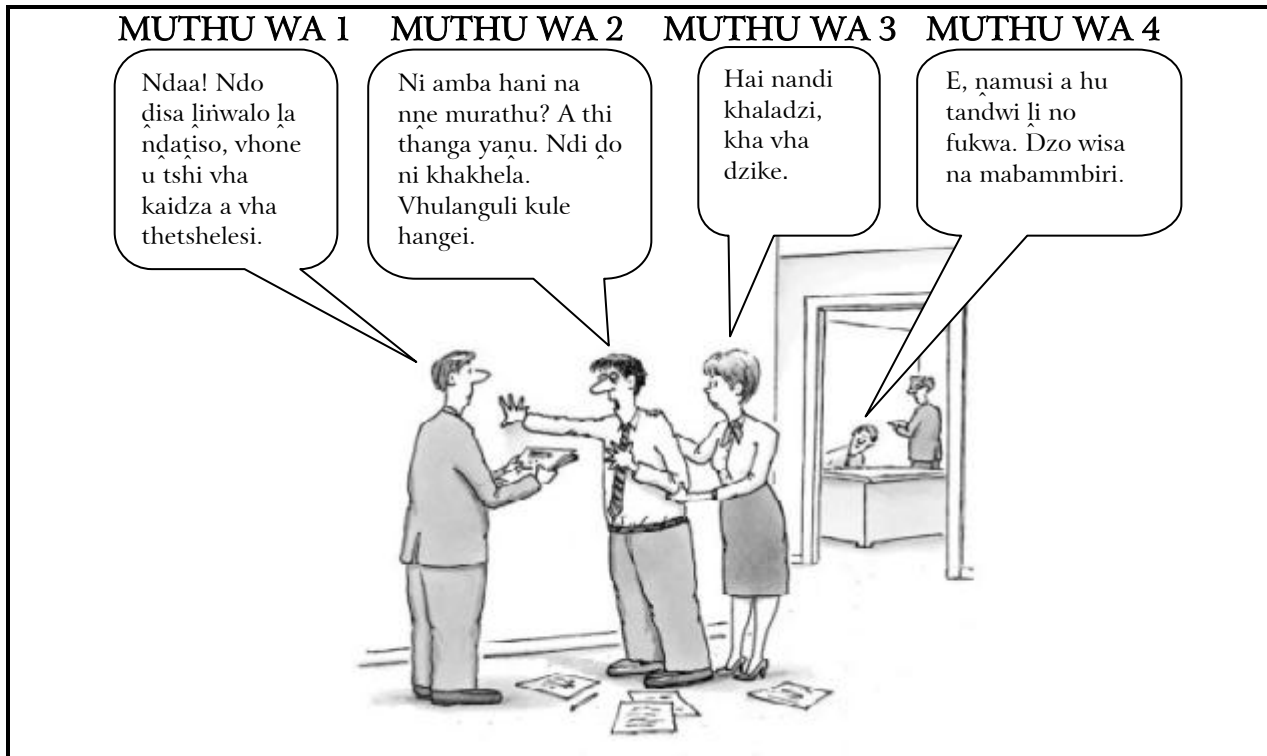
- 3.3 Fhungo asili: 'Ri andadza zwothe zwi itwaho kha shango!' Bviselani khagala ndivho ya mukungedzeli kha u shumisa tshilogeni itshi. (2)
- 3.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
- U shumiswa ha ipfi 'vhandalala' khungedzeloni iyi zwi disa tshifanyiso tsha u ri mukungedzeli u ...
- A vhandela mafobvu zwanda.
B vhambela maano mafobvu.
C lindela mafobvu.
D dzumbamela mafobvu. (1)
- 3.5 Fhungo asili: 'Mitengo yashu i a farea vhukuma, luafhulelo lwa 20% musi vho disa liniwalo la ndindakhombo ya ndaka.'
- Sumbedzani ndeme ya u shumisa thekeniki yeneyi afha khungedzeloni, ni dovhe ni tikedze u ri ndi ngani yo shumiswa. (2)
- 3.6 No sedza khungedzelo iyi nga u angaredza, ni vhona mukungedzeli o zwi kona hani u kunga vhataleli? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWINWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

4.1 Talelani khathuni iyi nga vhuronwane. Ndi ifhio nyimele ine muoli wa khathuni iyi a khou ri tanela yone? (1)

4.2 Ndi zwini zwine zwa buletshedza fhethuvhupo hune maffungo a khathuni iyi a khou itea hone? (2)

4.3 Ndi vhushakade vhune ha khou taniwa nga muthu wa 1 na muthu wa 2. Tikedzani phindulo yanu. (2)

4.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nokedzwaho.

Muthu wa 4 u amba u ri, '... namusi a hu tandwi li no fukwa', a tshi sumbedza u ...

A takadzwa nga zwi no khou itwa.

B toda u tandulula thaidzo i re hone.

C funa vhashumisani vhawe.

D tshuwiswa nga zwi no khou bvelela. (1)

- 4.5 Vhalani mafhungo a re kha muthu wa 3, sumbedzani u ri a tana hani vhudipfi ha muambi zwi tshi kwama mbonalo yawe na zwine a amba zwone? (2)
- 4.6 U ya nga kupfesesele kwanu ni vhona maitele a muthu wa 2 a tshi sumbedza matshilisano avhudi na vhaiwe vhathu naa? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)
- [10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

ZWO MU KELA MATARI

- 1 Muhulwane vho ri u swika vha tou nga dzithumbu phalakasha, u fema hu u tou dakaila, vho tangana na ndou i tshi dzwala. Vho vha vha khou di tshimbilela vha tshi ralo u imbelela nga muludzi. Vho sokou pfa ipfi ndevheni li tshi ri, 'Vha ya la itshi?' Musi vha tshi rembuluwa vha wana muthu ane a khou amba navho o ditiba khofheni. Ipfi la dovha le, 'Shiiii, 5 vha mpha zwine nda khou toda kana ...' Vha rengedela vho rengedela mukalaha wa khuvhe. Ndi mbonide yeneyi iwe vhathu. Ha mbo bevelela mapholisa a tshi khou tshimbila nga goloi ya phuraivethe a songo ambara funifomo.
- 2 Tshivhonammbi o ri u vhona goloi i tshi tsere, vhalala vha tshi tsa nga u 10 tavhanya, e ndi a la fhasi a wana volovolo lo mu sumba kha thoho, o wanala lundani a hu na vhudzumbamo. Pholisa a ri, 'Bvulani linadzi lanu.' A tshi tou bvula lila linadzi li ofhisaho mukalaha vha vhona uri mathina ndi mugudiswa wavho Tshivhonammbi we a litsha tshikolo nga nthani ha mikhwa yeneyi yawe i songo daho, vha pfa mbilu yavho i tshi tomowa, 15 ene a vho sokou niwa nga thoni. Mapholisa o mbo di rwela lusingo tshadzhiofisi, veni ya vha i tshi ndo wa, a mbo iswa vhaiweni.

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

- 5.1 Kha mutaladzi wa 1 hu na dzina lo vhumbwaho nga thangi ya dzina ya kilasi ya 10. Li topoleni ni dovhe ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (2)
- 5.2 Kha mutaladzi wa 2, hu na limudi la tshitevheli. Topolani limudi lenelo ni dovhe ni sumbedze na mushumo walo. (2)

- 5.3 Kha mutaladzi wa 6 hu na ipfi 'rengedela'. Bulani pfanywa/libulazwithihi lalo, ni dovhe ni li shumise fhungoni le na tou divhumbela. (2)
- 5.4 Kha phara ya 2, hu na fhungo: '... o wanala lundani a hu na vhudzumbamo.' Sumbedzani uri fhungo ilo li kwama hani kupfesesele kwanu afho he la shumiswa hone. (2)
- 5.5 Vhalani mitaladzi ya 12–15. Pholisa a ri, 'Bvulani linadzi lanu.' Isani fhungo ili kha luambo lwa u vhiga. (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70